

Liebfeld, Alfred

Działalność inżyniera Witolda Zglenickiego w Baku w latach 1890-1904 i jego zapis testamentarny dla Kasy im. Mianowskiego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 22/2, 311-316

1977

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alfred Liebfeld

(Warszawa)

DZIAŁALNOŚĆ INŻYNIERA WITOLDA ZGLENICKIEGO W BAKU W LATACH 1890—1904 I JEGO ZAPIS TESTAMENTARNY DLA KASY im. MIANOWSKIEGO

Mało znana w Polsce postać inżyniera Witolda Zglenickiego zasługuje na uwagę zarówno ze względu na jego projekty techniczne, dotyczące wydobywania ropy naftowej spod dna morskiego, jak i na jego hojny zapis testamentarny dla Kasy im. Mianowskiego*.

Witold Leon Julian trojga imion Zglenicki urodził się 2 sierpnia 1848 r. w Płocku jako syn Konstantego i Weroniki z Załuskich¹. W 1866 r. ukończył gimnazjum w Płocku i wstąpił na wydział fizyko-matematyczny Szkoły Głównej w Warszawie, a po jej zlikwidowaniu w 1869 r. studiował na utworzonym w jej miejsce Uniwersytecie Warszawskim, który ukończył ze stopniem kandydata nauk przyrodniczych². Uzyskany dyplom nie zapewniał podówczas możliwości godziwej egzystencji, wobec czego Zglenicki, korzystając z materialnej pomocy starszego brata Bolesława³, rozpoczął studia w petersburkim Instytucie Górniczym. Po ich ukończeniu w 1875 r. został skierowany do dyspozycji naczelnika zakładów przemysłowych Wschodniego Okręgu Królestwa Polskiego, a ten mianował go 27 marca 1876 r. kierownikiem zakładów hutniczych w Mroczkowie nad Kamienną⁴ w ówczesnym

* Publikując artykuł Redakcja zdaje sobie sprawę, że nie wyczerpuje on możliwości badawczych w tym zakresie i w związku z tym wyraża nadzieję, że wywoła on dalszy napływ materiału na temat postaci W. Zglenickiego, zasługującej na szersze opracowanie.

¹ T. Załuska: *Postać, życie i dzieło Witolda Zglenickiego, inżyniera górniczego na Kaukazie, ze źródeł rodzinnych opracowane*. Warszawa 1931. s. 2. Maszynopis w posiadaniu autora.

² *Attestat* nr 991 wydany przez Gornyj Departament 1/13 marca 1884 r. Centralnyj Istoriceskij Archiw w gorodie Lenińgradie, fond 37, opis 48, dzieło 1294 (cytowane dalej jako CGIAL 37/48/1294-k 2. Formularnyj spisok o służbie gornogo inżyniera, koleżskiego assessora Zglenickiego, sostawlen 19 janwaria 1890 goda, tamże, k. 5—8.

³ Załuska, dz. cyt. s. 2.

⁴ *Attestat* nr 991.

powiecie koneckim⁵. Po niespełna siedmiu latach pracy na tym stanowisku Główny Zarząd Górniczy 2 lutego 1883 r. zawiesił Zglenickiego na rok w pełnieniu obowiązków, a w 1884 r. zwolnił go w ogóle ze służby państwowej na podstawie zarządzenia Nr 4 z 13/25 marca 1871 r.⁶. Przyczyną zawieszenia, a następnie zwolnienia, było prawdopodobnie oskarżenie wysunięte w 1883 r. przez niejakiego G. Lisieckiego, który zarzucał Zglenickiemu, że materiały przeznaczone dla Zakładów Mroczkowskich wykorzystał częściowo na budowę własnej fabryki⁷.

Następna znana data w życiorysie Zglenickiego to 31 stycznia 1890 r., kiedy został ponownie przyjęty do służby państwowej, jako pracownik urzędu probierczego początkowo (od 14 lutego 1890 r. w Rydze⁸, a później przed 21 grudnia 1892 r.) w Baku⁹. Na tym ostatnim stanowisku pozostawał aż do śmierci, interesując się równocześnie żywo sprawą poszukiwania i eksploataowania miejscowych złóż ropy naftowej.

Wyrazem tych zainteresowań Zglenickiego było złożone przez niego w październiku 1896 r. w Bakińskim Departamencie Górniczym podanie o zezwolenie na wiercenie szybów naftowych w dnie Morza Kaspijskiego, w Zatoce Bibi-Ejbat. Dołączony do podania projekt techniczny przewidywał wyposażenie wieży wiertniczej w specjalny wodoszczelny pomost na wysokości 12 stóp nad poziomem morza i spuszczenie wydobytej ropy do barek, w przypadku zaś wytrysku fontanny — zbieranie ropy do specjalnej żelaznej barki o pojemności 200 000 pudów. Kaukaski Zarząd Górniczy odrzucił podanie Zglenickiego¹⁰, który jednak nie dał za wygraną i napisał do wyższych władz w Petersburgu odwołanie od decyzji władz lokalnych. Odpowiedziano mu, że ziemie zajęte przez morze mogą być udostępnione osobom prywatnym tylko przez nadanie specjalnego przywileju. Mimo to Zglenicki w lutym 1898 r. zwrócił się w tej sprawie ponownie do Komisji Technicznej Kaukaskiego Zarządu Górniczego, która jednak uznała, że złoża ropy, znajdujące się pod dnem morza da się eksploatować jedynie po utworzeniu w tym miejscu sztucznego lądu przez zasypianie zatoki. Wówczas Zglenicki opublikował w czasopiśmie „Neftianoje dieło” artykuł, w którym m.in. wysuwał projekt wzniesienia wież wiertniczych w morzu pod wsią Szichowo, w Zatoce Put w pobliżu Karadagu¹¹.

Nie otrzymawszy zezwolenia na wydobywanie ropy spod dna morską, Zglenicki podjął starania o fundusze na inwestycje konieczne dla eksploatacji położonych w okolicy Baku roponośnych działek, którymi mógł dysponować. Śmierć przerwała te starania. Zdając sobie dobrze sprawę z dużej wartości tych działek, Zglenicki rozporządził nimi w spisany 16 lipca 1904 r. na krótko przed śmiercią (zmarł 19 lipca

⁵ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. 6 Warszawa 1885, s. 763.

⁶ *Attestat* nr 991.

⁷ *Złoupotrebleniye sowierszennyje W. Zglenickim*, CGIAL 37/48/267.

⁸ Departament Gosudarstwiennogo Kaznacestwa do: Gornyj Departament, 8/20 lutego 1890 r. CGIAL 37/48/1294, k. 9.

⁹ *Uprawljaszczij Bakinskoju Probirnoju Pałatkoju do: Gornyj Departament*, nr 3532, 9/21 grudnia 1892 r. CGIAL 37/48/1294, k. 15.

¹⁰ S. G. Bałajew: *Neft'strany wiecznogo ognia*. Baku 1969 s. 118.

¹¹ *Bessmirtije Wiktora* (sic!) „Znaniye-Sila” 1965 nr 11.

1904 r.¹²) testamentem¹³, który świadczy o jego patriotyzmie i pragnieniu przyścia z pomocą finansową nauce polskiej, reprezentowanej wówczas przez założoną w 1881 r. w Warszawie Kasę im. Mianowskiego¹⁴. W ostatniej swej woli Zglenicki oświadczył mianowicie, że „dochód z połowy działki przyznanej mnie i Aleksandrowi Benckendorfowi... w pobliżu wsi Surachany powiatu bałkińskiego... zapisuję Kasie imienia Mianowskiego w Warszawie pod warunkiem, żeby Kasa praw swoich do tych dochodów nie sprzedawała, lecz korzystała z nich w miarę ich otrzymywania po wieczne czasy”¹⁵. Ponadto, przewidując, że dochody z pozostawionych przez niego działek roponośnych będą bardzo duże, postanowił dodatkowo, że „jeśli po zaspokojeniu wszystkich wyżej wymienionych zadań pozostaną sumy wolne, to zapisuję je Kasie imienia Mianowskiego w Warszawie dla stworzenia nienaruszalnego kapitału z tym, aby procenty od tego kapitału obracać na wypłacanie nagród wedle uznania Kasy za najlepsze dzieła w zakresie ogólnoeuropejskiej literatury, sztuki i nauki, w rodzaju nagród Nobla”¹⁶.

Gdy do władz Kasy im. Mianowskiego dotarł testament Zglenickiego, zapis przyjęto nieufnie. Wahano się zrazu nawet, czy go w ogóle przyjąć, wydawało się bowiem, że będzie z nim więcej kłopotów niż zysków¹⁷. W atmosferze lekceważenia zapisu doszło do porozumienia z koncernem naftowym Rotschildów za pośrednictwem wyznaczonego przez Zglenickiego na wykonawcę testamentu adwokata przysięgłego Władysława Smoleńskiego. Reprezentujące Rotschildów Towarzystwo Kaspjijsko-Czarnomorskie zawarło w 1907 r. z adwokatem Smoleńskim umowę, na mocy której Kasa im. Mianowskiego miała otrzymać jednorazowo od Towarzystwa 3 000 rubli oraz stale jedną szóstą wartości wydobytego gazu ziemnego i jedną piątą wartości wydobytej ropy naftowej¹⁸.

Pierwsze wpłaty na rzecz Kasy z tytułu powyższej umowy nastąpiły w 1908 r., wzrastając stopniowo w latach następnych. Wysokość ich daje pojęcie o roli, jaką zapis Zglenickiego odegrał w dziejach popierania nauki polskiej.

W poniższym zestawieniu podane są sumy otrzymane przez Kasę im. Mianowskiego z fundacji W. Zglenickiego¹⁹:

¹² Pomoścchnik probirera do: Gornyj Departament, 7/20 lipca 1904 r. CGIAL 37/48/1294, s. 23; Ministerstwo Finansów do: Gornyj Departament, nr 7030, 12/15 lipca 1904 r., tamże k. 24; Uprawiajuszczij Zakawkazkim Probirnym Okrugom do: Gornyj Departament, nr 1670 z 23 lipca/5 sierpnia 1904 r. (tu określona przyczyna śmierci: sacharnoje moceiznurenije), tamże k. 25; Prikaz po Gornomu Wiedomstwu nr 7 z 19 sierpnia/11 września 1904 r., s. 5 (oficjalne zawiadomienie o śmierci), tamże s. 22.

¹³ Testament Witolda Zglenickiego. Centralny Gosudarstwiennyj Istoriceskij Archiw Azerbajdzanskoj SSR, fond 92, opis 3, jed. chr. 943.

¹⁴ *Kasa imienia Mianowskiego. Instytut Popierania Nauki. Dzieje, zagadnienia, organizacja 1881—1929*. Warszawa 1929.

¹⁵ Testament, k. 26, pkt 1.

¹⁶ Testament, k. 27, pkt 8.

¹⁷ *Kasa imienia Mianowskiego*, s. 12.

¹⁸ Sprawozdanie nr 25 Kasy im. Mianowskiego za rok 1906. Warszawa 1907 s. 10—11.

¹⁹ Sprawozdania nr 27—34 Kasy im. Mianowskiego za lata 1908—1915. Warszawa 1909—1916.

Okres	Rubli
V—XI 1908	1624,89
XI 1908—XII 1909	6087,59
XII 1909— XI 1910	5535,54
XI 1910—XII 1911	186473,48
XII 1911— XI 1912	472657,47
XI 1912—XII 1913	385143,00
XII 1913— XI 1914	215503,53
XI 1914— VI 1915	110718,60
Razem	1383744,10

Kwota łączna 1 383 744 rubli stanowiła wówczas równowartość 700 000 dolarów w złocie. Ponadto od lipca 1915 r. do listopada 1917 r. wpłynęło na rachunek Kasy im. Mianowskiego do piotrogrodzkiego oddziału Banku Handlowego w Warszawie jeszcze ponad 400 000 rubli, ale tej kwoty Kasa już nie otrzymała²⁰.

Znaczenie zapisu Zglenickiego charakteryzuje jedno ze sprawozdań Kasy, mówiące: „Czym zapis Zglenickiego był w budżecie Kasy, zaświadczyć może fakt, że w roku 1907 ogólna suma wydana na wszystkie zapomogi wynosiła 31 644 rub., dochód więc z samych kopalń był np. w roku 1912 niemal 15 razy większy. Były to sumy tak niesłychanie duże, że Komitet nie miał wprost możliwości ich wydawać: w roku 1912 wypłacono na wszystkie zapomogi 84 548 rubli, w roku 1913 — 160 671 rubli, w roku 1914 — 177 939; wydawano przy tym nie skąpiąc pieniędzy — skoro z roku na rok pozostawały znaczne rezerwy kasowe, to dlatego, że ówczesny świat naukowy Królestwa nie był dostatecznie silny, by mógł przetworzyć na wiedzę tak duże sumy”²¹.

Był to w dziejach nauki polskiej jedyny chyba okres, w którym pieniądze było więcej niż potrzeb.

Ostatnią podaną w powyższym zestawieniu kwotę 110 718 rubli otrzymała Kasa drogą okreśną już po wkroczeniu Niemców w 1915 r. do Warszawy²².

Rewolucja Październikowa dokonała nacjonalizacji całego przemysłu, w tym również przemysłu naftowego w rejonie Morza Kaspijskiego. Władze radzieckie były jednak skłonne traktować sprawę roszczeń Kasy im. Mianowskiego na zasadzie zupełnego wyjątku. Jak stwierdzono w kolejnym sprawozdaniu Kasy:

„Podczas konferencji pokojowej w Rydze p. Joffe kilkakrotnie zapewnił oficjalnie p. Dąbskiego, że sprawa majątku Kasy im. Mianowskiego będzie załatwiona w stosownym momencie w sposób przychylny i zaspokajający jej słuszne prawa. Podobne enuncjacje składali również inni członkowie delegacji rosyjsko-ukraińskiej”²³.

A oto najbardziej istotna część odpowiedzi Rządu ZSRR z 14 grudnia 1923 r. na notę Rządu Polskiego wystosowaną z okazji powstania

²⁰ Sprawozdanie nr 36 Kasy im. Mianowskiego za rok 1917. Warszawa 1918 s. 2—3.

²¹ Sprawozdanie nr 35 Kasy im. Mianowskiego za rok 1916. Warszawa 1917.

²² Sprawozdanie nr 34 Kasy im. Mianowskiego za rok 1915. Warszawa 1916 s. 3—4.

²³ Sprawozdanie nr 42 Kasy im. Mianowskiego za rok 1923, Warszawa 1923 s. 8—9.

Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich, w której m.in. była mowa o zapisie Zglenickiego:

„...Nawiązując do życzeń Rządu Polskiego oraz uwzględniając specjalne interesy Kasy im. Mianowskiego, Rząd Związkowy wyraża zgodę na rozważenie najbardziej wskazanej formy uregulowania roszczeń tego towarzystwa. Jednakże Rząd Związkowy uważa za konieczne podkreślić przy tym, że zgoda ma charakter szczególnego wyjątku i nie może służyć za precedens dla jakichkolwiek innych pretensji prywatnych do Federacji Zakaukaskiej”²⁴.

Mimo pozytywnej w zasadzie odpowiedzi Rządu Radzieckiego nie doszło do zaspokojenia roszczeń Kasy. W jej sprawozdaniach z lat późniejszych powtarza się zwrot, że sprawa nie posunęła się naprzód „ze względów międzynarodowych”²⁵. Oznaczało to zapewne, że stosunki Polski z ZSRR pogarszały się coraz bardziej. W 1930 r. Kasa związała się ze zjednoczonymi w Paryżu prywatnymi eks-posesorami terenów naftowych na Kaukazie²⁶. Korzyści z tego były znikome, a sojusz z byłymi magnatami mógł być uznany przez Rząd Radziecki za stworzenie precedensu, przed którym ostrzegęła nota radziecka z grudnia 1923 roku. W każdym razie utrudniało to Kasie starania o rewindykację zapisu.

²⁴ Sprawozdanie nr 42 Kasy im. Mianowskiego za rok 1923. Warszawa 1923 s. 8—9.

²⁵ Sprawozdanie nr 49 Kasy im. Mianowskiego za rok 1930. Warszawa 1930 s. 19.

²⁶ Sprawozdanie nr 52 Kasy im. Mianowskiego za rok 1933. Warszawa 1933 s. 28.

